

<https://doi.org/10.15421/251823>

УДК 811.161.1'373.611

САМОЙЛЕНКО Олена Валентинівна

кандидат філологічних наук, викладач кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1
Донецького національного медичного університету; вул. Привокзальна 27, м. Лиман,
Донецька обл., 84404, Україна; тел.: +38 (066) 914-02-04; e-mail: helen11071985@gmail.com;
ORCID ID 0000-0001-5040-8740

ТИПОЛОГІЯ ОНОМАСІОЛОГІЙНИХ БАЗИСІВ ТА ОЗНАК КВАЗІКОМПЗИТИВ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати ономасіологічні бази си та ознаки квазіскладних слів, які існують у сучасній російській мові. *Об'єктом* дослідження стали квазікомпози ти, тобто лексеми, що утворилися не шляхом конденсації речень та словосполучень, а за аналогією до вже існуючих у мові лексичних одиниць. *Предметом* слугували особливості ономасіологічних моделей квазікомпози тив. *Матеріал дослідження* – близько 900 узуальних не-власне складних слова, які зафіксовано у сучасних словниках. У роботі використано описовий та структурний *методи*, а також *метод* ономасіологічного аналізу. У *результаті* дослідження розроблено типологію ономасіологічних бази си та ознак російської мови за семантичним критерієм. *Практичне використання* результатів можливе у дослідженнях, присвячених особливостям словотвору російської мови та її ономасіологічним структурам. *Висновки:* 1) усі ономасіологічні бази си та ознаки можна поділити за семантичним критерієм (на позначення особи, біологічної сутності, процесу, предмету тощо); 2) один і той самий словотвірний конструкт може виступати і в якості ономасіологічного бази си, і в якості ономасіологічної ознаки; 3) ономасіологічний бази си є тим поняттям, яке може бути покладене в основу предметної класифікації; 4) основним завданням ономасіологічної ознаки є схарактеризувати бази си; 5) дослідження похідних слів у межах ономасіологічних структур є перспективним напрямком вивчення сучасних мовних систем через можливість відображення не тільки граматичного, але й семантичного зв'язку між його компонентами.

Ключові слова: ономасіологічний бази си, ономасіологічна модель, ономасіологічна ознака, похідне слово, складна лексема, квазікомпози т.

Постановка проблеми. Постійне збагачення словникового складу вимагає все нових і нових досліджень з особливостей сучасного словотвору. На початку ХХІ ст. одним з найперспективніших підходів до вивчення похідних слів стає ономасіологічний, який дозволяє аналізувати складні лексеми як з погляду семантики і синтаксису, так і з позиції когнітології та теорії номінації.

Зв'язок з іншими дослідженнями. Мовознавці вже давно роблять спроби аналізувати похідні одиниці у межах ономасіологічного підходу до механізму творення похідних слів. З ономасіологічного погляду акт номінації розглядають як мовленнєво-мисленнєвий акт, під час якого позначуване відноситься до певної мовної категорії. На думку О. В. Раєвської, ономасіологічний підхід до процесу номінації дозволяє розглядати слова «як результат пізнавальної діяльності людини, яка встановлює зв'язки між різними предметами об'єктивної дійсності у навколишньому світі та виражає цей зв'язок у найменуваннях, які вона утворює» [4, с. 82].

Постановка завдання дослідження. Мета статті – проаналізувати ономасіологічні моделі квазікомпози тив, які існують у сучасній російській мові.

Основний виклад матеріалу. У кінці 60-х років в ономасіології почали виділятися два напрями: з одного боку, ця наука виконує свої первинні завдання – вивчає процес творення нових лексичних одиниць на основі словотвірних моделей, засоби та механізми мовної об'єктивації різних типів понять, семантичні та номіна-

тивні зв'язки, когнітивну природу процесу номінації; з іншого – ономасіологічний підхід розглядається як «динамічний. функціонально-комунікативний аспект вивчення одиниць та категорій усіх рівнів, ролі останніх у номінативній діяльності мовознавця, їх смислового завдання, мети використання у конкретному висловлюванні» [4, с. 29] з урахуванням прагматичних ознак процесу комунікації, його не-вербальних складників [8].

О. С. Кубрякова встановила, що похідне та складне слово містить ономасіологічний базис, ономасіологічну ознаку та предикат-зв'язку або атомарний предикат. Науковець стверджує, що ономасіологічна модель є основою логічного моделювання процесу творення нових слів; це схема, яка відображає увесь перебіг мисленнєвої діяльності, спрямований на вибір потрібної категорії згідно з розгорнутим описом [3, с. 111].

Потрібно зазначити, що у поверхневій структурі дериватів та складного слова локалізація базису пов'язана з граматичною будовою мови. Зокрема, французьку мову відносять до мов з лівобічним або лівовершинним базисом, а російську, українську, англійську – до мов з правобічним базисом. Лексика германських та слов'янських мов уже вивчалася лінгвістами в ономасіологічному аспекті. Наслідком стало виокремлення деяких класифікаційних принципів виділення в ономасіологічній структурі похідної лексики зони базиса та зони ознаки.

На думку О. С. Кубрякової, базис відображає «номінативну діяльність людини, яка здійснює в акті словотворення підведення позначуваного під певну категорію» [3, с. 39–40], що пов'язане з природною категоризацією світу. Уперше визначення базису було запропоноване М. Докулілом. Базис відіграє роль поняття, що покладене в основу визначення певного класу предметів. М. Докуліл у двочленній ономасіологічній категорії, яка складається з ономасіологічного базису та ономасіологічної ознаки, виділяв такі типи базису, як-от: категорії субстанції, якості, дії та обставини [9, с. 197]. Виходячи з цього, вибір базису свідчить про уналежнення явища, що позначається особою, до того чи того класу предметів або осіб, процесів та станів, властивостей та якостей [3, с. 101].

Ономасіологічний базис (як фактор включення певного явища позамовної дійсності до певного поняттєвого класу) має категоріальне значення [9, с. 197]. Ю. І. Євтушевський [1, с. 139–140] виділяє такі базиси, як назви об'єктів (людей), процеси, артефакти (знаряддя праці, предмети використання, штучні споруди, деталі предметів, абстрактні артефакти), елементи живої /неживої природи (тварини, рослини, частини та плоди рослин, частини тіла, назви речовин, назви природних об'єктів, темпоративні імена) та інше.

Кожен базис схарактеризовано наявністю ознаки або сукупності ознак, які приписуються йому предикатом-зв'язкою. Предикат-зв'язка вказує на тип семантичних відношень між базисом та ознакою в ономасіологічній структурі. На думку Ю. І. Євтушевського, «семантичні відношення між базисом та ознакою можуть бути виражені або експліційною ономасіологічною зв'язкою, або внаслідок відтворення предиката, репрезентованого імпліцитно» [1, с. 158]. О. С. Кубрякова вважає, що предикати-зв'язки покликані «уточнювати ознаки основи у певному відношенні (вокативному, темпоральному тощо)» [3, с. 76].

Кожен ономасіологічний базис містить у собі загальну семантику ономасіологічного підкласу. Ми будемо виділяти такі ономасіологічні базиси квазікомполітів:

– **особа**: базис на позначення людини: *вундеркинд*, *верхолаз*, *екстрасенс-рабыня*, *пешеход*;

- **процес:** основна складова ономасіологічного базису тут вказує на дію, що триває у часі та виступає фокусом номінації: *VIP-обслуговування, гідродобування, воздухоплавання;*
- **захід:** ономасіологічний базис робить акцент саме на сукупності видів діяльності, які формують дію, визначену номінацією: *гей-парад, шоп-тур, SMS-опрос, SMS-вікторина;*
- **процедура:** ономасіологічний базис називає певну дію або сукупність дій для досягнення певної мети: *вакциноterapia, ринопластика, мастопластика, светомаскировка, фагопрофілактика;*
- **галузь:** ономасіологічний базис вказує на певну ділянку виробництва, науки, суспільного життя: *авіастроєння, мотостроєння, солепромышленность;*
- **стан:** ономасіологічний базис називає відношення об'єкта до певного явища, дії: *гігантomanія, путинофобія, ура-патриотизм;*
- **дія:** основна складова ономасіологічного базису вказує на одноразову, миттєву дію, що є фокусом номінації: *боготворить, роболепствовать;*
- **подія:** ономасіологічний базис називає подію, що відбулася внаслідок певних дій: *столпотворєння, арт-событие;*
- **статус:** цей базис описує статус особи у суспільстві, його ставлення до конкретного суб'єкта: *супервайзер, топ-менеджер, супермен, топ-модель;*
- **посада:** основна складова частина ономасіологічного базису вказує на статус особи у професійній діяльності: *премьер-министр, экс-канцлер;*
- **професія:** ономасіологічний базис називає рід занять певної особи: *бизнесмен, клип-мейкер, голкипер;*
- **агент:** цей базис використовують на позначення виконавця дії: *суши-мейкер, екстрим-мама, авіапират;*
- **заклад:** базис називає установу з певним штатом службовців і адміністрацією, що працюють в якій-небудь галузі освіти, науки, культури і т. ін.: *арт-кафе, автоклуб, байкер-кафе;*
- **організація:** базис вказує на об'єднання людей, суспільних груп, держав за спільності інтересів, мети, програми дій і т. ін.: *НАТО, ОПЭК;*
- **підприємство:** ономасіологічний базис використовують на позначення об'єднання людей з метою виробничої діяльності: *IT-десант, деткомбинат;*
- **підрозділ:** ономасіологічний базис фокусується на складовій частині певного об'єкта, що більший за масштаб: *экомиллиция, вип-эскорт, арт-колледж;*
- **наука:** ономасіологічний базис вказує на окрему галузь знань: *гидродендрология, сейсмогеология, гидрология, филология, остеология, миология;*
- **тварина / рослина:** ономасіологічний базис називає біологічні сутності, що існують на нашій планеті: *коза-дереза, носорог, утконос, лжегусеница, лавровишня;*
- **предмет:** ономасіологічний базис використовують на позначення конкретного матеріального явища, що сприймається органами чуття: *культтовары, секс-игрушка, фэшин-глянец;*

– **пристрій**: номасіологічний базис – вказівка на знаряддя у якій-небудь дії, справі: *термометр, лактометр, ливнеотвод*;

– **документ**: ономасіологічний базис використовується на позначення паперу, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, слугує доказом чого-небудь: *прайслист, загранпаспорт, вип-приглашение*;

– **речовина**: ономасіологічний базис вказує на матерію, з якої складається фізичне тіло: *пенюпласт, пенобетон, фотобумага, цитоплазма*;

– **явище**: ономасіологічний базис позначає окрему подію, явище, які характеризуються певними змінами, реакціями, перетвореннями: *псевдо-саркома, псевдоаппендицит*;

– **засіб**: базис – вказівка на спеціальну дію, що дає змогу здійснити що-небудь, досягти чогось: *газопровод, бензопровод*;

– **об'єкт**: ономасіологічний базис позначає певні феномени дійсності: *кроссворд, сканворд, чайнворд*;

– **система**: базис, що використовують на позначення структури, яка є єдністю закономірно розташованих функціонуючих частин: *екосистема, сплит-система*;

– **витвір мистецтва**: базис позначає результат креативної діяльності: *ретро-детектив, стрип-данс, киноопера*;

– **просторовий об'єкт**: базис – вказівка на об'єкт, що має певну просторову протяжність: *велодром, хоумнет, укрнет, шоу-рум*;

– **параметр**: базис називає критерій, показник, ознаку, відносно яких (якої) здійснюють оцінювання, за яким характеризують що-небудь: *кристаллообразный, лентообразный, лопухий*;

– **спорт**: базис використовують на позначення різних видів спорту: *сноуборд-динг, виндсерфінг, волейбол*.

У сучасній лінгвістиці наявні різні типології семантичних класів іменників та прикметників, які виконують роль ознаки в ономасіологічній моделі і слугують, на думку Ю. І. Євтушевського, для позначення форми, розміру, фізичних властивостей, матеріалу, кольору, психофізіологічної якості, узагальнених ознак, просторового розташування, оцінки тощо [1, с. 115]. М. Д. Каракотов виділяє такі групи екстралінгвістичних ознак: 1) зовнішні (до них належать ознаки форми та розміру об'єкта; загального зовнішнього вигляду, кольору об'єкта; ознаки, які вказують на помітну частину тіла об'єкта); 2) локативні (опис місця); 3) темпоральні (вказівка на час); 4) квалітативні (зазначення якісних параметрів) тощо [2]. У свою чергу Н. І. Панасенко виділяє ознаки зовнішнього вигляду, локативні, темпоральні, оціночні, посесивні ознаки, емоційно-експресивні [4].

Типи ономасіологічних ознак визначено на основі «Аргументів диктума», запропонованих О. О. Селівановою для дериваційних номінативних моделей. Цілком зрозуміло, що систему аргументів диктума визначено дослідницею на основі семантичних або ономасіологічних відмінків. Такими аргументами виступають «різноманітні орієнтири бінарної конекції рівнів суб'єктів та предикатів [7]. Можна виділити такі типи ономасіологічних ознак:

– **фінітив**: ономасіологічна ознака вказує на результат дії, зазвичай, на її продукт: *пилинг-крем, лифтинг-крем*;

- **об'єкт:** ономасіологічна ознака називає власне об'єкт, на який спрямовано дію без згадки про мету цієї дії, наприклад, *диск-жокей*;
- **дистрибутив:** ономасіологічна ознака вказує на об'єкт, що підлягає розподілу: *геохимія, биофизика*;
- **медіатив:** ономасіологічна ознака позначає об'єкт, який є засобом або посередником у виконанні дії: *видеосъемка, фармакотерапия, фоторазвлечение*;
- **трансгресив:** ономасіологічна ознака називає об'єкт, який підлягає перетворенню: *дактилограф, кредитоспособность*;
- **спосіб дії:** ономасіологічна ознака позначає те, у який спосіб виконується певна дія: *бензопила, электродрель, автопоезд, электрокар*;
- **міра:** ознака позначає розмір, ступінь чого-небудь: *минимаркет, мегапати, минивэн*;
- **виконавець дії:** ономасіологічна ознака, сфокусована на особі, яка залучається до певної діяльності: *байк-слет, гей-парад, гей-пати*;
- **статус:** ознака, яка описує ставлення суспільства до певного суб'єкта, дії, закладу, процесу або стану: *лжемессия, лжепророк, псевдокумир*;
- **локатив:** ознака, яка називає місце розташування об'єкта або виконання певної дії: *звездолет, пескоход, планетолет, автопарк, аква-аэробика*;
- **галузь:** вказівка на належність дії до певної сфери людської діяльності: *авиалайнер, гидросамолет, автомотриса, гидропати, медиабизнес*;
- **напрямок:** ознака на позначення просторового об'єкта, що є метою певної діяльності: *верхолаз, мусоролаз, мракобесие*;
- **контрагент:** ономасіологічна ознака, яка називає об'єкт, проти якого спрямовано дію: *ВИЧ-профилактика*;
- **темпоратив:** вказівка на час розвитку певної дії, подій, заходів, процедур тощо: *койкодень, жизнедеятельность, жизнеописание, летописец*;
- **пацієнтив:** базис на позначення особи (у рідких випадках – предмета), на яку спрямовано певний захід, процедуру, діяльність: *терморегуляция, абдоминопластика, иммунопрофилактика, иммунотерапия*;
- **якість:** ономасіологічна ознака для визначення оцінки еквівалентності певного явища, стану, діяльності нормам та очікуванням суспільства: *англомолчащие, бигборд, шорт-трек*;
- **дестинатив:** вказівка на ономасіологічну ознаку, що називає призначення дії: *лингвокреативный, авиаконструктор, нейрохирург*;
- **стиль:** ономасіологічна ознака, що відображає належність певного явища культури або соціального життя до певного стилю: *этнофестиваль, бостон-джаз, хип-хоп*.

Висновки. Вивчення ономасіологічних моделей є важливим етапом дослідження розвитку словотвору сучасних мовних систем. Ономасіологічні базиси та ознаки квазікомполітів російської мови характеризуються широким різноманіттям. Найпоширенішими базисами є особа, процес та об'єкт, найпоширенішими ознаками – медіатив, галузь та об'єкт.

Перспективи подальших розвідок полягають у можливості детального дослідження ономасіологічних моделей як квазікомполітів, так і власне складних слів російської мови.

Бібліографічні посилання

1. Евтушевский Ю. И. Номинативные свойства сложных образований со структурами AN NN в современном английском языке: дис. .... канд. филол. наук: спец. 10.02.04. Пятигорск, 1985. 207 с.
2. Каракотов М. Д. Экзоцентрические композиты английского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04. Москва, 1989. 16 с.
3. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Москва: Наука, 1981. 199 с.
4. Панасенко Н. И. Когнитивно-ономазиологическое исследование лексики: опыт сопоставительного анализа названий лекарственных растений: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19. Москва, 2000. 397 с.
5. Плотникова Л. И. Словообразовательная структура нового русского слова как репрезентант его концептуальной организации. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2006. № 11 (106). С. 109–116.
6. Раевская О. В. Словообразовательная системность лексики французского языка. *Филологические науки*. № 3. 1990. С. 87–95.
7. Селіванова О. О. Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов). Черкаси: Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького, 1996. 299 с.
8. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономазиологическом аспекте: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.02. 2008. 406 с.
9. Dokulil M. *Tvoreni slov v ceštine*. Praha: CAV, 1962. 263 s.

References

1. Evtushevsky, Yu. I. (1985), *Nominative properties of complex formations with AN NN structures in modern English: dissertation* [*Nominativnye svojstva slozhnyh obrazovanij so strukturami AN NN v sovremennom anglijskom yazyke: dis. .... kand. filol. nauk*], Pyatigorsk, 207 s.
2. Karakotov, M. D. (1989), *Exocentric compounds of the English language: Author's thesis* [*Ekzocentricheskie kompozity anglijskogo yazyka: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk*], Moscow, 16 s.
3. Kubryakova, E. S. (1981), *Types of the language meanings. Semantics of the Derivatives* [*Tipy yazykovyh znachenij. Semantika proizvodnogo slova*], Moscow, 199 s.
4. Panasenko, N. I. (2000), *Cognitive and onomasiological research of lexics: experience of comparative analysis of the plant names: dissertation* [*Kognitivno-onomasiologicheskoe issledovanie leksiki: opyt sopostavitelnogo analiza nazvanij lekarstvennyh rastenij: dis. ... doktora filol. nauk*], Moscow, 397 s.
5. Plotnikova, L. I. (2006), “Word-building structure of a new Russian word as a representation of the ego-conceptual organization” [“Slovoobrazovatel'naya struktura novogo russkogo slova kak reprezentant ego konceptualnoj organizacii”, *Visnik Luganskogo nacionalnogo universitetu im. T. G. Shevchenka*], № 11, выпю 106, s. 109–116.
6. Raevskaya, O. V. (1990), “Word-building systematics of the French language” [“Slovoobrazovatel'naya sistemnost leksiki francuzskogo yazyka”, *Filologicheskie nauki*], № 3, s. 87–95.
7. Selivanova, O. O. (1996), *Compound word: language models of the world (basic comparative compositology of Russian and Ukrainian)* [*Skladne slovo: movni modeli svitu (osnovi zistavnoyi kompozitologiyi rosijskoyi ta ukrayinskoyi mov)*], 299 s.
8. Terkulov, V. I. (2008), *Composites of the Russian Language in the onomasiological aspect: dissertation* [*Kompozity russkogo yazyka v onomasiologicheskom aspekte: diss. na soiskanie uchen. stepeni doktora filol. nauk*], 406 s.
9. Dokulil, M. (1962), *Tvoreni slov v ceštine*. CAV, Praha, 263 s.

САМОЙЛЕНКО Елена Валентиновна

кандидат филологических наук, преподаватель кафедры языковых и гуманитарных дисциплин № 1
Донецкого национального медицинского университета; ул. Привокзальная 27, г. Лиман, Донецкая
обл., 84404, Украина; тел. +38 (066) 914-02-04; e-mail: helen11071985@gmail.com;
ORCID ID 0000-0001-5040-8740

ТИПОЛОГИЯ ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИХ БАЗИСОВ И ПРИЗНАКОВ КВАЗИКОМПОЗИТОВ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. *Цель статьи* – проанализировать ономаσιологические базисы и признаки квази-композигов, существующих в современном русском языке. *Объект* исследования – квазикомпозигов, то есть лексемы, образованные не путем конденсации предложений и словосочетаний, а по аналогии с уже существующими в языке лексическими единицами. *Предметом* стали особенности ономаσιологических моделей квазикомпозигов. *Материал исследования* составили около 900 узусальных псевдосложных слова, зафиксированных в современных словарях. В работе использованы описательный и структурный *методы*, а также *метод* ономаσιологического анализа. В *результате* исследования разработана классификация семантических базисов и признаков на основе семантического критерия. *Практическое использование* результатов возможно в исследованиях, посвященных особенностям словообразования русского языка и его ономаσιологическим структурам. **Выводы:** 1) все ономаσιологические базисы и признаки можно классифицировать по семантическим критериям (для обозначения лица, биологической сущности, процесса, предмета и т. п.); 2) один и тот же словообразовательный конструкт может выступать и в качестве ономаσιологического базиса, и в качестве ономаσιологического признака; 3) ономаσιологический базис является тем понятием, которое может быть положено в основу предметной классификации; 4) основной задачей ономаσιологического признака является характеристика базиса; 5) исследование производных слов в пределах ономаσιологических структур является перспективным направлением изучения современных языковых систем благодаря возможности отображения не только грамматических, но и семантических связей между компонентами производного слова.

Ключевые слова: ономаσιологический базис, ономаσιологическая модель, ономаσιологический признак, производное слово, сложная лексема, квазикомпозигов.

SAMOILENKO Olena

Candidate of Science, Phylology, teacher of the Department of Language and Humanitarian Disciplines № 1
of Donetsk National Medical University; Privokzalnaya str., 27, Liman, Donetsk region, 84404, Ukraine;
tel. +38 (066) 914-02-04; e-mail: helen11071985@gmail.com; ORCID ID 0000-0001-5040-8740

TYPOLOGY OF ONOMASYOLOGICAL BASES AND SIGNS OF QUASICOMPOSITES OF THE RUSSIAN LANGUAGE

Abstract. *The purpose* of the article is to analyze the onomasiological bases and signs of quasicomposite words, which exist in the modern Russian language. *The object of the study* were quasicomposites, namely, the lexemes which were built not by condensation of sentences and word-combinations, but by analogy with the already existing lexical units. *The subject* was the description of the features of onomasiological models of quasicomposites. *The material* of the study is made up by about 900 intrinsic non-proper words, which can be found in modern dictionaries. Descriptive and structural *methods*, as well as the *method* of onomasiological analysis are used in this work. *Finding* is in making up the classification of onomasiological bases and onomasiological signs, which is based on the semantic criterion. *The practical value* is possible in studies devoted to the peculiarities of the word-formation of the Russian language and its onomasiological structures. **Results:** 1) all onomasiological bases and signs can be divided according to the semantic criterion (description of a person, biological creature, process, subject, etc.); 2) one and the same word-building construction can act both as an onomasiological basis, and as a onomasiological sign; 3) onomasiological basis is a concept that can be the basis of the subject classification; 4) the main task of the onomasiological sign is to characterize the basis; 5) the study of derivative words within the framework of onomasiological structures is a promising direction for the study of modern language systems through the possibility of mapping not only grammatical, but also semantic links between its components.

Key words: onomasiological basis, onomasiological model, onomasiologic sign, derivative word, complex lexeme, quasicomposite.

Надійшла до редколегії 01.11.18